

## KILÁTÁS AZ ARABS SZÜRKÉBŐL

ALKOTÁS ÉS SZEMÉLYISÉG  
PSZICHOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE KRÚDYNÁL

A kezdő újságíró Krúdy alteregóját, Józsiás urat szerelme a Régi Arabs Szürkéhez címzett vendéglőben várja, és közben tekintete elidőzik a halottszállító kocsisokon, akik ide térnek be iddogni, öngyilkosok tetemével terhes kocsijaikat megállítva. A szerelmespár egyetlen helybéli ismerőse egy temetkezési vállalkozó segédje, aki haldoklókról, halottakról beszél nekik. Egy ízben meghívja őket egy hullaházba. Az úton a fiatal író megkérdi a halálmadarat, tudja-e titkát, hogyan lehet megszökni a halál elől? A hosszú hullaházi séta végén pedig iszonyodva pillantja meg egyik hűtlenül elhagyott szerelmét, aki öngyilkos lett. Józsiás a büntudattól összeroppan.

Az 1922-ben írott *Hét bagoly* egy fejezetét idéztük fel. A szerelem társaságában, de legalábbis közelében felbukkanó öngyilkos halál motívuma az író korábbi regényeiből és több Szindbád történetből is jól ismert. Rezeda és a Madame szerelmi bánatukban egymást múlják felül öngyilkossági kísérleteik leírásában (*A vörös postakocsi*, 1913). Az Álmos család „minden férfitagja önkezével vetett véget életének”, „körülbelül száz esztendeje . . . ünnepélyesen, megfontoltan haltak meg ugyanazon betegségben. Nő miatt, szerelemből . . .”<sup>1</sup> Első Álmos öngyilkos lesz, hogy elnyerje Evelin szerelmét, majd mikor a nő kéri, hogy térjen vissza, mert szereti, kiszáll koporsójából. Pistoli nagy szerelme is öngyilkos lett (*Napraforgó*,

<sup>1</sup> *Nyolc regény. (Szerk. Fábri Anna). Bp. 1975. 206.*

1918). A nőtlen, szomorú útítárs szintén az öngyilkosság gondolatával foglalkozik (*Az útítárs*, 1918).

Szindbád ötödik útja a halálhoz vezet; egy fiatal virágárus-lányhoz, aki öngyilkos lesz (*Szindbád útja a halálnál*, 1911). Szindbád szerelmi kalandjai végeztével maga is öngyilkosságot követ el, hogy a temető kriptájában leljen nyugalmat, majd innen keresse fel egykori szerelmét (*Az éji látogató*, 1915). Máskor éppen öngyilkosságba készülõ szerelmét látogatja meg, aki azt akarja, hogy együtt haljanak meg. Egyébként ennek a novellának a címe – *Szökés a halálból*, 1915 – tér vissza az Arabs Szürkéből a hullaház felé ballagó Józsiás úr kérdésében.

Néhány év elteltével ismét a korábbi színhelyen vagyunk. *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* (1927). Pusztán a cím olvasása is felidézheti az utolsó vacsorát, Jézus elárulását, halálát. A halál ezúttal nem fiatal embert ér utól, bár a korosodó ezredesnek egy fiatal újságíró t kellene párbajban agyonlõnie. Azt követhetjük nyomon, ahogyan a sebezhetetlen párbajhõs szerepet cserél leendő áldozatával.<sup>2</sup>

Az erõs szerepének cseréje a gyengével, a túlélõé a halálraítélttel hatalmas lélektani távolság szokatlan irányú áthidalása. Elkerülhetetlenül az eredeti szerep megtagadását jelenti. A meg hasonlásról, a nem vállalásról árulkodik, amint az ezredes vezeklésrõl beszél, bár õ maga „igazán ártatlan”. Az mond

<sup>2</sup>Egy ízben már próbálkoztam Móricz, Kosztolányi és Nagy Lajos egy-egy elbeszélése mellett Krúdy szóbanforgó elbeszéléseinek pszichológiai elemzésével a feszültségkezelés szempontjából. (Halasz L.: *A feszültségkezelés útjai*. In: *A novellaelemzés új módszerei*. [Szerk. Hankiss Elemér] Bp. 1971. 19–30.). Bár néhány megállapítást felhasználok ebbõl, az író számos mûvével való pszichológiai összefüggések körvonalazása miatt jelentésük eltér a már kifejtettektõl. Most egyrészt az *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* címû elbeszélést fogom fel olyan háttérnek, amelyen élesebben kirajzolható az író más mûveinek és alkotó személyiségének néhány pszichológiai alapvonása, másrészt megfordítva, a többi mûvet tekintem háttérnek, hogy segítségükkel a kulcselbeszélésben implikált pszichológiai problémákat jobban kibonthassam.

ilyet, aki lelke mélyén kételkedik büntelenségében, aki tart lelkiismeretétől, szorong valamiféle megfoghatatlan felelősségre vonástól.

A szerepcsere a másik szokásainak, viselkedésmintáinak, helyzetének képzeletbeli átvételén keresztül azonosulást tételez fel. Nem ritka, hogy az agresszor elleni védekezésként öltözeke, modora, szokásai átvételével próbáljuk elnyerni kegyét. Az ezredes ennek fordítottját éli át: az agresszor azonosul a neki kiszolgáltatottal. Csakhogy e végletekig polarizált páros viszonynak a tétje egyikük élete. Az azonosulásnak maximális az ára. Az eredetileg másakra irányuló agressziót önmaga ellen fordítja; azaz az öngyilkosság egy fajtáját készíti elő.

Többnek, értékesebbnek megszerzésére-fogyasztására nem alkalmasan, saját halotti torán kebelezi magába az életet. Azonosulásának is ez az elemi megélés- és kifejezésforma a legplasztikusabb módja: ugyanazon a helyen, ahol a másik szokta, ugyanazt fogadja be a testébe. Civilizatorikus jelentősége sokatmondó, hiszen ugyanazzal a „nyelvvél”, mint a kannibalizmus ellentétes tartalmat közöl. Úgy szerel le valakit, úgy teszi tulajdonságait, tapasztalatait magáévá, hogy nem őt eszi meg (pusztítja el), hanem magát adja fel és ezzel együtt annak a körnek a normáit árulja el, amelyhez maga is tartozott. Noha az ezredes a hosszú elbeszélés első sorától az utolsó szivarra gyújtásig mindig jelen volt, az író teljesen megfoszt attól, hogy küzdelmében és halálában részt vállalhassunk. Már csak a kocsmába estefelé betévedő egyik hullaszállító kocsis melleleg odavetett szavaiból mint idegen tárgyról, szó szerint holt testről hallhatunk róla.

Krúdy feltűnően, nála szokatlan módon könyörtelen hősevel, és éppen egy olyan művében, amelyik drámai feszültségével is kiemelkedik eddigi munkásságából. A nevében és legjellegzetesebb kellékeiben ismétlődő színhely, a – mégha most áttételesen öngyilkos – halál és a büntudat-szorongás ismétlődő motívumaival szintén felhívja magára a figyelmet. Tovább fokozza ezt, hogy Krúdy, aki hőse minden rezdülése mögöttes

tartományát bámulatosan feltérképezte, egy ponton fogódzó nélkül hagy. A Kaszinó embertelen és anakronisztikus szellemisége szerint élő parazita ezredes már régóta rászolgált az ítéletre, és végrehajtásához korábban sem hiányzott a megfelelő alkalom. Miért éppen most tört pálcát felette az író?

Ha a mű nem ad választ, rajta kívül kell próbálkoznunk. Kutató tekintetünk megakadhat az ezredes „öszülő bajszán”, amilyent fényképei tanúsága szerint élete delelőjén Krúdy is viselt. Az író szintén többször párbajozott, nagy barátja volt az ételeknek-italoknak és jónéhányszor megfordult az egykori Arabs Szürkében az Üllői úton. Ezek azonban pusztán külsődleges elemek. Mélyebbre visz annak ismerete, hogy az író mindössze néhány hónappal első összeroppanása, közelgő halálának első megrázó támadása után és a második előtt vetette papírra művét. Múltán láthatjuk tehát benne a súlyos állapotával járó — ráadásul kétségbeejtő anyagi gondokkal megtetézett — közérzés nagysodrású projekcióját. Feltevésünket erősíti a majdnem ötvenéves írónak ugyanebből az időszakból származó vallomása, amelyben kritikus fiatal éveire emlékezve megjegyzi: „Érdekes, hogy abban az időben soha sem gondoltam az öngyilkosságra, mint későbbi életemben annyiszor.” (50-ik Karácsony, 1928)<sup>3</sup> A fejében már korábban is megforduló öngyilkossági gondolatoknak tehát most lett akkora feszítő erejük, hogy rövid időn belül közvetlen személyes vallomásra és az ördögűzés leghatásosabb módjára: műalkotásban való eltávolítására serkentik.

Az ezredes nem most halt volna meg és halálba menő figurája nem is lett volna ilyen árnyalt és súlyos formába öntve, ha Krúdy nem éppen most fáradt volna halálosan bele az életbe. Krúdy egyszerre érezhette közelinek és távolinak teremtményét. A benne élő ezredest ki akarta írni-űzni magából. Azt az együttérzést, megbékélést, amelyet hőse végzetes azonosulásában nem tudott ellenfelétől megtagadni, ő tökéle-

<sup>3</sup> Krúdy Zsuzsa: *Apám, Szindbád*, Bp. 1975. 236.

tesen megtagadta hősetől. Lenyűgöző okkal és joggal tehetette is, mert a halál szorításában is győzelmes alkotóereje minden biológiai-alkati hasonlóságot megsemmisít közöttük.

Ezzel a művével újfent tanúságát adta, hogy művészként most is, továbbra is a kommunikáció egyik legértékesebb és bizonyosan legsokrétűbb formájának létrehozására képes – szemben azzal, aki csak egyetlen hiteles és bensőséges módon: az evéssel tud kommunikálni; egy újabb nagyhatású üzenetet képes útnak indítani életről és halálról – szemben azzal, aki mindaddig, amíg az Arabs Szürkébe be nem tért „legfeljebb annyit szokott gondolkozni az élet és halál dolgai felett, mint egy bástya a sakkjátékban . . .”<sup>4</sup>

Az Arabs Szürke másik vendége, az áldozatul kiszemelt fiatalember csak futólag bukkan fel. De ez is elég, hogy felfedezzük: kora, foglalkozása, megjelenése, ruházata, egész viselkedése Józsiásra emlékeztet. Krúdy azonban nem éri be ennyivel. Mielőtt az ezredes utolsó óráit megírta, elbeszélte a történetet a fiatal újságíró szempontjából is. Így tudjuk meg, hogyan sikerült *A hírlapíró és a halál* (1927) hőségnek valóban megszöknie a halál elől, aminek titka Józsiást is annyira izgatta. Az ezredes és az újságíró párosa távoli, de most már makacs asszociációt ébreszt: ez is egyfajta találkozás egy fiatalemberrel.

A többszörösen ismétlődő motívumoknak a sűrűszövéssé hálózata pedig rendkívül erős élménygócra utal. Ezen belül az ikerelbeszélések szembeszökően eltérnek. *A hírlapíró és a halál* híven követi az említett műveket abban, hogy a halál közelében ott a szerelem, nem így az *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*. Viszont olyan középponti helyet foglal el benne az evés, amire az eddig figyelembe vett művek nem adtak példát. A mindent be- és kitöltő evés a lappangó büntudat és a halál árnyékában.

<sup>4</sup>*Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*. Elbeszélések. (Szerk. Barta András.) Bp. 1965. I. 286.

Az ezredesnek az Arabs Szürkében tett látogatása táján az író ugyancsak körüljárta a vonatkozó lehetőségeket. A nagy étvágyú Tirol-i különböző betegségeket vesz meg pénzért, hogy így hárítsa el azokat, mígnem rettenetes görcsök között belehal egy megvásárolt gyomorbajba (*Az ember, aki mustármag volt*, 1926). Az ötvenéves Dominó úr már csak álmában képes elfogyasztani mindazt, amit korábban, amikor még nem tudta, hogy „gyomra, veséje, epéje és főleg szíve is van” (*Magányos ember álma*, 1928).<sup>5</sup> A rövid időn belül immár többször is kórházi-szanatóriumi ágyhoz láncolt, mozdulatlanságra kárhozott, féloldali szélütéssel is sújtott író három évvel ezelőtt még hetykén vallotta; „... nem voltam mértékletes, mert ennek nem éreztem sohasem szükségét. Kehelyből, női szájból ittam...” (*A 47-i esztendő dicsérete*, 1925).<sup>6</sup>

Szortiment, a gyomorbeteg szerkesztő egyszer alaposan kírúg a hámból, többfogásos – nem kimondottan diétás – villásreggelit eszik. Éjjel frakkba öltözik és szíven lövi magát (*Böske, vagy a szerkesztőség pesztonkája*, 1926). De a délelőtt és az éjjel között valami történik délután is. Szortiment fájós lábát áztatja, amikor egy csinos kisasszony érkezik a szerkesztőségbe, ő azonban társaitól eltérően lemondani kényszerül, hogy neki is az ölébe üljön és a nőt a fiatal beszélyíró gondjaira bízza. A nemi motívum tehát ismét felbukkan; így az evés, a szerelem (illetve a rájuk való képtelenség) és a halál egyszerre adnak egymásnak találkozt. Szortiment hosszú villásreggelije közben megfigyeli, hogy az egyik vendég „megfordította a húst, hogy alulról is szemügyre vehesse éhes szemeivel, mint ahogy egy nőszemélyt szokás megnézni tetőtől-talpig”.<sup>7</sup> És baljós jel, hogy ettől Szortiment étvágya megy el.

Egy másik elbeszélés hőse azon medítál, hogy a gomba „íze a férfi és a nő íze, aki már túlesett az első fiatalságon”, valamint hogy a káposztának a „szívgyökerei fiatal korukban

<sup>5</sup> Uo. 340.

<sup>6</sup> *Vallomás.* (Szerk. Kozocsa Sándor.) Bp. 1963. 142–143.

<sup>7</sup> *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* 1. m. I. 99.

vetélkednek az első szerelem ízeivel" (*A kidobott vendég*, 1927).<sup>8</sup> A „csókokban és csóktevésben nagy mester" Szindbád elmeséli, hogy egyszer látott egy embert,

„aki a fehér mellényére esett paradicsomfoltot az evőkéssel ügyesen levette, azután a szájába vette... ez az ember az utolsó cseppig, legkisebb porcikájáig ki tudja élvezni az élet örömeit. Az ilyen férfi... minden vőlegényi napnak megtalálja a maga üdvösségét... Az ilyen kanalas ember mindig talál valamely izgalmasságot a házasesetben..." (*Útnak, szónak, házasságról való tanácskozásnak nincs vége*, 1925).<sup>9</sup>

Az érett Krúdy számos hősénél a nemi éhség kétségkívül nem pusztá metafora; a száj, a nyelv és a velük kapcsolatos asszociációk hangsúlyos szerepe szerint a szerelem is mindekelőtt bekebelezés, magábaszívás, lenyelés. Az öreg Rimaszombati a csókolódzásról tartott terjedelmes értekezésében többek között megállapítja, hogy

„Bizonyos szájak csókolódzásra születtek... Szívják, szívják egymást az ajkak, amíg néha a vér is kicsordul, amit a legédesebbnek mondanak meleg állapotban... Teszem azt, megunná a nyelv, hogy mindig csak az ajkak felől jövő ízeket, nedveket vegye át... Azt mondják, hogy a nyelvnek nincs szeme, és csak vaktában indul el kalandjaira. Dehogyan nincs szeme a nyelvnek!" (*Zöld ász*, 1930).<sup>10</sup>

E képek felidéznek egy másik Krúdy teremtmény gondolatait, amelyeket a közelébe lépő nő cipősarkának kopogása indít el:

„Megszabadítaná egy erős férfikar a gyenge sarkokat a jól fejlett bokáktól, amelyek úgy duzzadtak, mint a lábszárnak ajkai, bizonyosan beszélni is tudtak... a férfikéhez... A lábaknak külön nyelvük van... Nincs szemük a lábaknak, de sohasem tévesztik el az utat... végigszaglásszák, végigsimogatják egymást... és elválnak egymástól búcsúcsókkal..." (*Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban*, 1921).<sup>11</sup>

<sup>8</sup> Uo. 170., 173.

<sup>9</sup> *Szindbád*. (Szerk. Kozocsa Sándor.) Bp. 1975. 426–427.

<sup>10</sup> *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*. I. m. I. 601.

<sup>11</sup> *Mákvirágok kertje*. Öt kisregény. (Szerk. Barta András.) Bp. 1961. 419, 440–441.

A szerelmesek lábai tehát szájjakká és nyelvekké válnak, és mint ilyenek az érzékelés legbensőségesebb, egyszersmind legmegbízhatóbb formáiként jelennek meg, amelyek a látás, tapintás, szaglás funkcióit is ellátják.

Az emberi csecsemő fejlődésének jellegzetes szakasza az orális fázis, amelyben a táplálékon túl a legkülönbözőbb tárgyak és testrészek szájbevételével, érzékelő-mozgásos megragadásával a száj kitüntetett tájékozódási- és élvezetforrás. Freud értelmezésében a nemi libidó elsődleges terepe. A felnőttnél azután alárendelt részként beleszerveződik a szexuális készletrendszerbe. Kivéve, ha valamilyen kóros zavar ezen a korai szinten rögzíti a fejlődést, illetve ha súlyosabb testi-lelki sérülések, betegségek, előregedés hatására regresszió következik be. Ekkor ismét az orális gyönyörszerzés válik egyeduralkodóvá. Így térhet be Ilondai egy kiskocsmába, zsebében egykori szerelmei leveleivel, hogy valamilyen étel alakjában – jelképes kannibalizmussal – megegye és végleg elfelejtse a hozzá valaha közelálló nőket. Most Szekond Irma van soron:

„... volt valami fűszere szegény Irmának, amely fűszert a malacpörköltben szokott érezni az ember. Kis csontjai voltak, de csak térdig volt karcsú a lába, mert azután már a zsírok és húrok következtek... Szeretném tehát, ha a csontosabb darabokat válogatná ki a részemre a pörköltből...” (*Előhang egy kispörköltöz*, 1931).<sup>1 2</sup>

Látjuk, még a legbeszűkültebb, legtehetetlenebb figuráknak sem csak az evésen jár az eszük. Evésük-ivásuk sorozatos pótcselekvés, és gondolataikat át meg átszövi, nem egyszer gerjeszti a szimbolikus nemi pótkielégülés. A „gyomornovellák” azért is „az élet igazi álmairól való elbeszélések” – ahogy az író nevezte őket –, mert nemcsak „az evésről, emésztésről, borról, betegségről” szólnak (*Egy könyv margójára*, 1932).<sup>1 3</sup>

Visszapillantva, az ezredes történetét sem véljük olyannyira deszexualizálnak, amennyire a szöveg szó szerint mutatta. A

<sup>1 2</sup> *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*. I. m. II. 41.

<sup>1 3</sup> Krúdy Zsuzsa: i. m. 302.

halál közelségét érző ezredesre rátörő farkaséhség frenetikus rohamai és pillanatnyi kielégülésük a nemi ösztön paroxizmális fellövelésének és időleges kihúnyásának az ívét mintázzák. A nagytermészetű ezredes bizonyára úgy vethette rá magát korábban a nőkre és fogyasztotta el őket, ahogy most az ételeket-italokat.

A kört gondosan bezárta az író. Ha szerelem és öngyilkosság illetve gyilkossági szándék átbillenése öngyilkosságba oly mélységesen az emberi lélek lehetőségei, mint hőseinél, úgy szerelem és gyilkos agresszió, szerelem és halál képei nemkevésbé összefolyhatnak. Horváth kisasszonyhoz írt levelének tanúsága szerint ezt már Rezeda-Kázmér is pontosan tudta:

„Régi Werndl-féle fegyver megtöltve fekszik díványomon, csak azt sajnálom, hogy csúnya lesz a póz, amidőn lábam ujjával meghúzom a ravaszt . . . Olykor éjszaka gyilkosságra gondoltam a látott nők miatt. Ilyenkor voltam a legboldogabb. A kést a bal szembe ereszttem, ameddig csak lehet. A pisztolyból a golyót a két szem közé küldöm. Kemény öklömmel a gyomrára és az orra irányítom a célzást. Vagy kardpárbaj lesz az ismeretlen nők ismeretlen férfival . . . Gyilkosság, halál, valakit megölni . . . orrot leharapni, fület letépni, fogsort széjjelzúzni” (*A vörös postakocsi*).<sup>1 4</sup>

Abban a világban, ahol az egyik hős, Álmos Andor

„ . . . a nyírségi kurtanemes szívesen felhasította volna a mellét, hogy Rizujlett kibuzgó vérében áztassa meg csodálatos kis lábát”,

természetes, hogy a másik hős, Pistoli így ír szerelmének, Evelinnek:

„A szerelmet, amelyet a gyilkosságtól csak egy keskeny mesgye választ el, úgy nézegettem, mint valami mirákulumot.” (*Napraforgó*)<sup>1 5</sup>

És az esküvői társaság bemutatásában a főszerep ki másnak is juthatna, mint a temetésrendezőnek:

„ . . . a nők a belső hévtől kipirulnak és csak az a csodálatos, hogy fehér ruhájukon át nem bújnak elő rejtett, nedves hajzataik, izgalmas bimbó-

<sup>1 4</sup> *Nyolc regény*. I. m. 168–170.

<sup>1 5</sup> Uo. 302., 373.

ik, vágyaik, epekedéseik, álmatlan éjszakáik. Sok szép halott telt volna ki a társaságból.” (*Asszonyágok dija*, 1919)<sup>1 6</sup>

De a szerelmesek maguk sem idegenkedhetnek e nézőponttól, hiszen a temető a párok kedvelt helye. Csókolódzás előtt a férfinék fel is ötlük, hogy

„A halál és a szerelem nagy rokonságát leginkább akkor tudhatjuk meg, ha elhagyott temetőben nővel sétálgatunk.” (*Valakit elvisz az ördög*, 1928)<sup>1 7</sup>

Az intim aktushoz az útitárs is egy kriptába viszi szerelmét, aki azért tiltakozik, mert

„... nem is gyóntam és meg sem áldoztam... ki tudja, hátha meghalok azután?” (*Az útitárs*)<sup>1 8</sup> És Vak Béla, aki előtt „... már alig volt... valamely titok, amely a holtakat az élőkől elválasztja... , nemegyszer érzett gyöngéd szerelmet a fehér sírkövek alatt nyugvó, fiatal nők iránt...” (*Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban*)<sup>1 9</sup>

Ha a nekrofíliába átcsapó állapot csak ezt a Krúdy alakot jellemzi, kóros torzulatok másoknál is szemünkbe tűnnek. Az ezredes sír felé tartó útján az egyensúly elvesztésére, a szorongató erők súlyára az orális regresszióval együtt a hasonszenvi mágia felülkerekedése figyelmeztet. Ennek következtében eljárása- szemléletmódja a kisgyerekek, a primitívek és bizonyos elmebetegek színvonalára épül le. Nyilvánvaló az is, hogy Tirolinál sincs rendben minden akkor sem, amikor még teljesen egészségesnek tartja magát.

„Az étvágy az emberben, Tiroli felfogása szerint, egy másik embert jelképez, aki mindig velünk jár, mindenhová elkísér, helyet foglal asztalunknál...” (*Az ember, aki mustármag volt*)<sup>2 0</sup>

Személyisége megkettőzésével Étvágy úrnak hívja ezt a másik lényt. E hőöktől hallucinációk, téveszmék sem esnek távol.

<sup>1 6</sup> Uo. 545.

<sup>1 7</sup> Uo. 1010.

<sup>1 8</sup> Uo. 510.

<sup>1 9</sup> *Mákvirágok kertje*. I. m. 278., 280.

<sup>2 0</sup> *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*. I. m. I. 142.

„Gyilkosok vesznek körül. Isten kegyelmezzen nekik. A kutyahangú ember az emeleten üvölni kezdett” – vetette papírra, igaz nem az egyik Krúdy figura, hanem az író maga (1929 július 8. naplójegyzet)<sup>21</sup>, amikor 51 évesen idegei is felmondták a szolgálatot.

„... minden bűnömért vezeklek, amit valaha az életben elkövettem... olyan elmeháborodottnak érzem magam, akit kénye-kedve szerint dobál, labdáz az örület hulláma... A megvetett halál megváltásként terjeszti felém a karját”<sup>22</sup>

vallotta, ezúttal nem az író maga, hanem a hozzá hasonlóan magas, megtört és lesóványodott Galgóczi a *Zöld ászban*. Az ital rabja Galgóczi úgy érzi, mintha „mindene, amit az ember magáénak mondhat” meghibbant volna. Vagyis mintha idegen erő működne benne. A történet végén testének egyik fele – amelyik éppen benn áll egy templomban – galambfehérre változik, a másik vörösbarna maradt. A személyiség ismét megkettőződik, a megváltott és a bűnös, e két szembenálló lény különválik és félreérthetetlenül meg is jelöltetik.

„Valamit tettem, ami törvénybe ütközik, mert különben még nem volna kurázsijuk velem szemben ilyen eljárást tanúsítani, mint egy fegyenczel, aki hatalmukban van... A törvénykönyv tele van paragrafusokkal és büntetésekkel, valamelyik majd alkalmazható lesz Betegemberre, aki... valóban és komolyan bűnösnek érezte magát... Törvényszéki tárgyalást tartottak felettem..., miközben hajamnál fogva végighurcoltak néhányszor... a szobán... Ez a tanács testem bűneit kereste, mert büntudatom révén igenis rájöttem, hogy testileg sokat vétkeztem a fennálló erkölcsi törvények, de még a büntető törvénykönyv paragrafusai ellen is, amely szabályok éppen a nők és férfiak közötti érintkezést szabályozzák... ”

Meghalni! Meghalhatni!

Ez volt a leggyönyörűbb érzésem... szökevény módjára eltűnök mindenféle üldöztetés elől... ”

A lelkiismeretfurdalását, büntudatát idegen, irracionális hatalommá kivetítő Szindbád szól így a *Purgatórium*, a posztumusz

<sup>21</sup> Krúdy Zsuzsa: i. m. 250.

<sup>22</sup> *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*. I. m. I. 604.

mű különböző helyein.<sup>23</sup> Mintha a *Zöld ász* és Kafka *Perének* egyes passzusai folytatódna; egyszersmind kórosan kinyújtva és felerősítve ezen az egy művön belül is monomániásan azok a motívumok ismétlődnek, amelyekkel már az Arabs Szürkébe betérő fiatal Józsiás és utazásain a fiatal Szindbád is küszködött. Akinek ilyen purgatórium jutott, annak a pokol bugyraiban is mélyre, az eddig láthatóknál is mélyebbre kellett alászállnia. A nők és férfiak közötti kapcsolat mely szabályainak áthágására gondoljunk? Pusztán a női remények megcsalása és rendszeres italozás kisztílú, banális és jellegtelen bűnök, aligha állnak arányban Krúdy méreteivel, a mardosó önváddal és végtelen szorongással.

„... én nemcsak férjed vagyok, de atyád is” – mondja a férfi az asszonynak (*Az arany meg az asszony*, 1913).<sup>24</sup> Frimet elmeséli szerelmének, hogyan csábította el idősebb rokona, a fülébe sűgva,

„... hogy már gyermekkorom óta gondol reám, és feleségül is venne, ha anyám beleegyezne... Végül még attól sem riadt vissza, hogy közölje velem: azt hiszi, ő az apám... Miután szerencsétlenségbe estem: jól megismertem férfi-rokonaimat, testvéreimet, atyáimat... Látam, mint veszik szemügyre gömbölyű tagjaimat... az est jöttével mindnyájan... előnyöket akartak élvezni”. (*Mit látott Vak Béla szerelmében és bánatban*)<sup>25</sup>

Szindbád törvénytelen fiával betér egy fogadóba. A fogadónőnek a fiúval egykorú lánya van Szindbádtól. Őt ez nemcsak nem tartja vissza, de egyenesen azért hozza ide fiát, hogy beleszeressen lányába, azután majd megmondja neki, hogy „... nem szabad szeretni, mert az ő testvére.” Miközben Szindbád a szolgálólánnyal tölti kedvét, a fiatalok meg is szeretik egymást és a végén anyjuk nem is bánja, mert „A nők az ilyen dolgokban engedékenyek”. Eltávozóban Szindbád megkérdi fiától, miért nem udvarolt néha egy kicsit a fogadós-

<sup>23</sup> Szindbád. I. m. 746., 750–751., 752–753., 743., 737.

<sup>24</sup> *Az arany meg az asszony*. Bp. 1954. 7.

<sup>25</sup> *Mákvirágok kertje*. I. m. 301., 309.

nének is? (*Valamely szívhez szóló történet*, 1925).<sup>26</sup> Egy másik útja elején Szindbád fia tünődve kérdezi apját: „Vajon melyik régi szeretőjének akar már megint elsózni?” (*Jobb lábbal megbotlani, mint nyelvvél*, 1925)<sup>27</sup> és ismét egy másikban újra a kérdés: „Nem félt-e, hogy atyja ilyen bevezetés után majd valamelyik régi szeretője elvételére akarja rábírní?” (*Az üveglopó*, 1925)<sup>28</sup>

Patkó Bandi egymásután csókolózik a két Régensburger lánnyal, majd hazaérkező anyjuk mellé ül. Miután ő a fiatalember nyakát csiklandozza, az megcsókolja arcát, amit ugyan szóbeli tiltakozás követ, de az asszony a férfi vállára hajtja a fejét (*Valakit elvisz az ördög*). A *Zöld ász* Galgócziának hallucinációjában két nő, egy tapasztalt öregasszony és lánya szaladnak fel a padlásra, Galgóczi feje fölé, ahonnan együtt rávizelnek. Szent Mihály beteg anyósa, „(régiszerelme, kedvese, mindene . . .)” hátát markolássza, élvezve, hogy „. . . még mindig asszony-színe volt a hátnak és a többi hozzátartozó részeknek”, miközben felesége a konyhában végzi dolgát. Az asszonynak semmi kifogása nem lenne, ha férje, mint szokás, egy feslettképű nőszeméllyel csálná meg, de azt nem tudja elviselni, hogy a saját édesanyjával teszi ezt (*Nézd meg az anyját, vedd el a lányát*, 1932).<sup>29</sup>

Akkor is személyes érintettségre kellene gyanakodnunk, ha nem tudnánk, hogy az író első házassága idején, – egy kivételével – a most idézett művek megszületése előtt beleszeretett az egyik budapesti szálloda igazgatójának feleségébe, majd lányába, akit később feleségül is vett.

„Rezsám, te Álmom, te valóra váltott messzi Csillagom, amely csüggedt, fáradt életem felett messze ragyogtál . . . te Reményem, aki mellettem voltál talán már akkor is, midőn öngyilkos kezet emeltem magamra . . . Te miattad maradtam életben . . .” (1915 szeptember 1-i levél). „Mit

<sup>26</sup> Szindbád. I. m. 349.

<sup>27</sup> Uo. 440.

<sup>28</sup> Uo. 470.

<sup>29</sup> Utolsó szivar az Arabs Szürkénél. I. m. II. 162.

tettél velem? Nem ismerek magamra... Szégyen az én koromban ennyire megbolondulni. De te vagy az első szerelmem..." (1918 *Augusztus 24-i levél*).<sup>30</sup>

Érzései tartósságában, legbensőségesebb kapcsolatai hitelességében, felelős emberi tartásában való kételkedésre, megrendülésre Krúdynak úgy is kellő oka lett volna, ha az anyához és lányához fűződő viszony nem ilyen gyorsan követte volna egymást; ha nagyobb megalázások és megrázkódtatások nélkül tudott volna első feleségétől (három gyermeke anyjától) elválni illetve leendő felesége anyjával szakítani; nem utolsó sorban, ha új házasságán viszonylag hamarosan nem jelentkeztek volna – első házasságára sokban emlékeztető – súlyos törések.

De a vérfertőzés több perspektívából feltoluló képzetek műveiben élete távolabbi éveibe nyúlnak vissza.

„Istenem, hogy hasonlít apjához! – mondták a nők, akiknek egykor udvaroltam. Az apámra – az úrra, gavallérra, a nagyszerűre – olyan büszke voltam lányos házaknál, mintha az apámon kívül több férfi nem is lett volna a világon. Minden nő előbb volt szerelmes belé..." (*Önéletrajz II*, 1913).<sup>31</sup>

Lehetetlen nem gondolnunk a nők között legfontosabbra: az író édesanyjára is. Együttal – most a feltűnően éles kontraszt miatt – felötlenek egy másik író apjához írott sorai:

„... Már pusztán testiséged is nyomasztott... Én sovány, gyöngy, vézna voltam, Te erős, nagy, terebélyes... az zárja el tőlem a házasságot, hogy ez épp a Te legsajátabb területed.”

Az író nevét – a munkásságát Krúdyétól elválasztó hatalmas különbségek ellenére egy lényeges ponton való találkozás miatt – egyszer már említettük: Kafkának hívják.<sup>32</sup> Nőekkel való kapcsolatának súlyos zavarait apja benne kialakuló képétől elválaszthatatlan szorongásos neurózisára vezeti vissza.

Krúdy viszont – alaki hasonlóság és modellkövető azonosulás folytán – a legkevésbé sem szenvedett attól, hogy úgy érzi,

<sup>30</sup> Krúdy Zsuzsa: i. m. 18., 24.

<sup>31</sup> *Vallomás*. i. m. 10–11.

<sup>32</sup> Kafka, F.: *Levél apámhoz*. Nagyvilág. 1963/8 2. 241., 252

apja megelőzte őt. Sőt, ez szabadította meg gátlásaitól – ha voltak ilyenek. Mintha személyében a bálványozott apa cselekedne. És ha ifjúkorát maga mögött hagyva, már elmaradtak azok a nők, akiknél apja nyomdokait követhette, e kötődés mintája reprodukálható ellentétes irányból is: anyához és lányához, netán lányaihoz egymás után fűződő kapcsolattal. Ezért is találunk visszhangra benne ifjúkora atyai – (a kifejezés nem frázis: „minden férfibarátom neki köszönhettem – előbb ismerte őt”) – jóbarátjának szavai:

„– Egyetlen nőbe kell az igazi férfinak szerelmesnek lenni. Egyetlen egybe – mégpedig a törvényes feleségébe . . . A többi nőt csak akkor szeretheti, ha egy és más rokonvonal, némi hasonlatosságot . . . felfedez . . . Így tehát igen gyakori eset, hogy az okos ember szereti az anyósát, szereti felesége nőtestvéreit! . . .” (*Krúdy Gyula látogatásai*, 1930).<sup>33</sup>

Hiába azonban hetykeség és kérkedés, az alkalmanként feltörő és – jórészt alkohol segítségével – elfojtott szorongás, büntudat illetve velejárói és következményei végül kóros állapotba torkollottak. Egyszerre töltötték be a magán- és az alkotószemélyiség tudatát. Láthattuk, a lelki vasegészség lát-szata mögül hogyan tűntek elő az egyértelműen patológikus jegyek. Orvosi szakvéleményből azt is tudjuk, hogy a testi vasegészség szintén látszat volt. Krúdynak

„... szervi szív baja volt, súlyos kéthegyű billentyű elégtelenség és szűkület, ami egész életén keresztül, fizikális szempontból hendikepet jelentett neki.”<sup>34</sup>

Ez jóval betegsége nyilvánvalóvá válása előtt is küldhetett olyan jelzéseket, amelyeket meglehet, a pesti éjszakák daliás alakja nem, de a mindenre szuperérzékeny művész igen pontosan feldolgozott.

„Maga talán már tudja, hogy a szívem már rossz, mint az ócska vekker? Kihagyogat, egyenetlenül jár fulladozik, liheg, s néha igen nagyokat kell lélegzenem, hogy tovább bírjam . . .”

<sup>33</sup> *Vallomás*. i. m. 239.

<sup>34</sup> *Krúdy világa*. (Szerk. Tóbiás Áron.) Bp. 1964. 570–571.

— mondja Pistoli közvetlenül halála (Maszkerádi kisasszony halálos csókja) előtt. (*Napraforgó*).<sup>35</sup>

A vizsgált motívumok nem a romantikus szerepjátszás kellékei voltak — ezzel legfeljebb Krúdy nyugtathatta volna magát egy ideig —, hanem a halálos bűnnel és halálos betegséggel tartósan együttélő, azoknak kiszolgáltatott író legvalóságosabb késztetései jelentek meg bennük. Ezért nem tud megírásuk, kiírásuk ellenére sem szabadulni tőlük. És ugyanezért képtelenség arra gondolni, hogy műveit a nagyobb hatás kedvéért vonta be csillogó freudista mázzal. Eltekintve attól, hogy szerelem és halál társas viszonyára vonatkozó gondolatait Freud később publikálta, mint idézett művei egy részét Krúdy, semmi jele, hogy a pszichoanalízis megalapítója munkáinak odaadó tanulmányozója lett volna.

Amit ismerhetett a pszichoanalízisből, jobbára társaságban hallhatta, illetve Ferenczi Sándorral való személyes találkozásaiból kaphatta. Freud közeli munkatársa Krúdy második felesége családjának illetve kórházi belgyógyászatának régi ismerőse volt és az író súlyos betegségét követően ő is megpróbált — egyébként nem sok sikerrel — javítani állapotán.<sup>36</sup> De ha Ferenczivel Krúdy már korábban is eszmét cserélt volna a lelki élet rejtelméről, akkor is csak megerősíthette, ám nem vezette volna új utakra abban, ahogyan az őt — láttuk miért — foglalkoztató pszichológiai alapkérdéseket műveiben kezelte. Krúdy is azon művészek közé tartozott, aki szuverén látomásában érzékeltetni tudott olyan történeteket, összefüggéseket, amelyeket párhuzamosan a pszichoanalízis más természetű hatásu-gara is átvilágítani törekedett.<sup>37</sup>

<sup>35</sup> *Nyolc regény*. I. m. 381.

<sup>36</sup> Krúdy Zsuzsa: i. m. 216. Krúdy világa. I. m. 664.

<sup>37</sup> A tematikai és szemléleti rokonságok illetve megfelelések egyetemesebb háttéréről és viszonyáról lásd Halász L.: *Irodalompszichológiai vizsgálatok*. Tankönyvkiadó. 1971. 159–185, illetve *Irodalom és pszichoanalízis*. Helikon 1963. 12. 3. 227–245.

Vizsgálódásunknak természetesen nem az volt a célja, hogy az író munkásságát, akárcsak egyetlen szakaszát, annak egy bizonyos művét kielégítően megmagyarázzuk. Mindössze azt kívántuk bizonyítani, hogy a reflektorfénybe állított tényezők — nemhiába esett rájuk az Arabs Szürkéből oly jó kilátás — elengedhetetlen elemei az életmű hiteles megértésének. Krúdyt a lelki élete mélyéről felszakadó affinitások irányították olyan hősök és helyzetek megteremtésére, amelyekkel az őt szülő köznemességben, kora széteső, értékvesztett világában való kiábrándultságáról illetve ambivalenciájáról rá és csak rá jellemző módon adott számot.

Egyszersmind a hősökben és helyzetekben rejlő mélyrétegek következménye, hogy a condition humaine oly maradóan szólal meg bennük. Persze, ami egy meghatározott kor néhány évtizedéhez, vagy évszázadához kevésbé köthető, az sem időtlenül örök; csak más léptékegységre kell váltanunk. Egészen a történelemelőtti időkig kell visszamennünk, amikor kannibalizmus, emberáldozat, incesztuózus kapcsolatok, a halállal és a bűnnel való drámai szembekerülés, az élet, a szerelem, az erő mulandóságára rádöbbenés, a szorongás elidegenítő kivetítése és azt levezető kultuszok, a visszahozhatatlan megörökítése és az első műalkotások minden valószínűség szerint összefonódtak. Akárcsak az állatáldozat az ezt követő torral, vad szeretkezésekbe torkolló orgiával, amik a természeti népeknél a rituális táncokhoz, a görögöknél a fallikus körmenetekhez, misztériumjátékokhoz és végül az orgiasztikus zárójelenetet, valamint a hős halálát és feltámasztását magábafoglaló ősdramához vezettek.<sup>38</sup>

Azért is olyan felkavaró, megrendítő, ahogyan nemiség, halál, étvágy, bűntudat-szorongás motívumait Krúdy meg-megújuló képekbe rendezi, mert pszichológiai mélységei történeti mélységekből táplálkoznak. A kulturateremtés és részeként a művészet egyik, ha ugyan nem legősibb forrásából merítenek.

<sup>38</sup> Vö. Zolnay Vilmos: *Pokoľhárás*. Bp. 111–115., 207., 274–276.